

Владимир Стојанчевић

Српска академија наука – Београд

ПРОТА МАТИЈА И КАРАЂОРЂЕ

Апстракт: У раду се анализира међусобни однос Проте Матије Ненадовића и вожда Карађорђа Петровића у периоду 1804-1813. Посебан печат у анализи је портрет Карађорђа, дат из једног новог угла, који је, иако вођа, имао „уљудно“ и „човекољубиво“ понашање према сваком „саотечественику“.

За међусобне односе Проте Матије Ненадовића и вожда Карађорђа Петровића било је карактеристично и посебно историјски значајно неколико момената:

1. Њихов сусрет после заузећа Рудника;
2. Карађорђева одлука да Прота организује први српски суд у Вољавчи;
3. Сагласност Вожда да се Проти повери мисија одласка у Русију крајем лета 1804. године;
4. Карађорђев прекор Проти што је без његове дозволе лично ишао Босанском везиру у његов логор пред Мишарску битку 1806. године;
5. Прота као медијатор у Карађорђевом сукобу са опозиционим великим војводама на Скупштини 1811. године у Београду;
6. Сусрет у манастиру Фенеку 1813. године и Протин историјски суд о Карађорђу.

Сви ови моменти и неки други, такође важни и значајни, не само за њихове међусобне односе већ и за улогу Протину у извршавању Вождових налога војне и политичко-дипломатске природе, од интереса су да ма и укратко – спомену и коментаришу, пошто су се судбински тицали за опстанак Србије у току Устанка.

У вези са горњим питањима, укратко приказано и коментарисано, радило се о следећем: Рудник су заузели шумадијски устаници прогоњени Кучук Алију и његове зулумћаре, иако у његовом освајању људство Ваљевске нахије није непосредно учествовало. Њихов поход Ка-

рађорђу у сусрет, под предводништвом Проте Матије, имао је и крупан војно-стратегијски значај. Ваљевци су допринели да се пресече комуникација Рудника са Ужицом, одакле је опкољени Кучук Алија очекивао помоћ. То се, међутим, није десило због силотивог јуриша Карађорђевих устаника и брзог пада у устаничке руке првог утврђеног града у побуњеном Београдском пашалуку. Вожд са Колубарцима, у том судбоносном догађају, можда и по сам даљи успешан и и брз успон и ширење Устанка, чинили су у неку руку стратешку резерву у људству. Заузеће Рудника и непосредно сусретање Карађорђа са Протом Матијом, Шумадинцима и Колубарцима Ваљевске нахије био је, колико од војничког значаја по даљи успех Српског устанка, толико и од огромних психолошких последица за изградњу братске солидарности два најважнија центра Устанка на самом његовом почетку. Петар Јокић, Карађорђевић буљубаша, с једне стране, и Прота Матија, с друге стране, дали су тачан, сликовит и сугестиван приказ првог сусрета Карађорђа и Проте Матије и њихових бораца.

За добро мишљење Карађорђево о Проти Матији и за њихово међусобно увек добро споразумевање и солидарне погледе на проблеме очувања стечене слободе и што боље уређење ослобођене земље, као и за пуну оданост Протину Вожду Устанка, био је карактеристичан моменат када се на Скупштини у селу Борак оснивао Синод, као врховна установа устаничке Србије. Карађорђе ауторитативно предлаже, а Прота Матија дисциплиновано спроводи налог упућен њему лично: „Којекуда, ето у Скупштини пак бирај најбоље и кога хоћеш, пак води људе у манастир Вољевчу и тамо седите. Сад узми м(у) у Вољевчу и старајте се како вас Бог учи за сав народ српски, да би и мени терета мало скинули, а ја ћу скоро тамо доћи.“ Ова одлука Карађорђева и сагласност Скупштине да се оснује Синод, истовремено имала је и дубљи историјски значај у даљем развоју и уређењу Србије: деобу судске (цивилне) од управне (војне) власти, односно прокламовање принципа демократске основе уређења националне управе ослобођеног дела Србије. Са своје стране, Карорђе је Проту Матију називао и титулисао са „оче Прото“, а Ваљевце, али и друге Србе, укључујући ту и прве, нарочито у почетку Устанка, људе и предводнике нахија из остале Србије, речју „браћо“. За овакво уљудно и човекољубиво Карађорђево понашање према храбрим и честитим борцима-устаницима, Прота Матија је забележио поздравне речи упућене Ваљевцима и Шапчанима на Дубоком у Колубари: „Војска пева и врло весела; ал кад пређе Господар Црни Ђорђе, па уз параду сву војску: “Добро дошла, браћо моја, српски соколови”, чуше, верујте децо, да ту војник није остао, који за-

плакао није, а многи је старац радосне сузе проливао, кад је тако дочекао. И преко свег Дубоког рекао би да не само наши војници певају, но да је шумар и сваки листак на дрвету људски глас узео и пропевао и тако са певањем у Остружницу 8. маја /1804/ на конак пођемо." Карађорђе, не само у односу на Проту Матију, кога је Вожд веома поштовао и ценио његове многоструке улоге и заслуге за Устанак и у Устанку, већ и према другим устаничким старешинама које су се чак огрешиле о законске прописе Синода, односно каснијег Правитељствујушћег Совјета, задржао је такво „братско“ држање, као на пример према члану Совјета из Ћупријске – Ресаве „сино(д)ције“ Ђурице Стошића кога је, смењеног са дужности, ословио на седници Совјета речима „брате Ђурица“.

То дубоко родољубиво осећање према сваком саотечественику (па чак и добеглицима из неослобођених крајева у Турској), Карађорђе је исказао и показао шаљући Проту у Русију у политичку мисију, заједно са Петром Новаковићем Чардаклијом и Јованом Протићем. Прота Матија, по повратку из Русије, у пролеће 1805, постао је не само оснивач већ и први председник Правитељствујушћег Совјета, уз пуну сагласност и признање Карађорђево. У историографији није остало познато да је у Совјету, а и иначе је долазило до разилажења и сукоба између ове двојице од најистакнутијих Срба, Карађорђа и Проте Матије. У овом погледу за односе Карађорђа и Проте Матије ваља истаћи и то што је Вожд устанка веома ценио и Протину војничку ангажованост у првим месецима 1804, али и касније, а нарочито после велике државне реформе почетком 1811. године, када се Проти Матији поверавају и високи командни положаји у одбрани средњег – Дринског фронта према босанским војскама. Фрагменти о раду и постигнућима на својој новој функцији руководећег врха политике Србије, Прота је оставио записане, пре свега, у свом „Деловодном протоколу о ратовању крај Дрине“.

Протина политичко-дипломатска мисија у Русији била је веома успешна, као и један низ других акција посебно – касније у вези преговора са Хаци бегом, сребреничким заповедником. Али, у међувремену се десио незгодан случај који није био нецелисходан, да је Прота и без одобрења и знања Карађорђевог ишао у логор босанском валији на Дрини, нешто пре Мишарске битке. Карађорђе је био веома изненађен овим Протиним поступком, и оштро му замерио, али без уобичајене јарости и вербалног вређања угледа и части Протине. Прота Матија описао је тај случај и свој сусрет са Карађорђем признајући своју грешку која је могла да има крајње тешке последице од стране Турака, и

по њега лично и по Србију. Он исказује поред осталог и Карађорђеве речи које пластично и јасно показују не само однос међу њима двојицом у том датом тренутку већ одсликавају истински лик, карактер и становиште Карађорђево, и као човека и као друга и саборца, устаничког борца за слободу, и као врховног команданта Србије у Устанку. Прота наводи Карађорђеве речи: „А, којекуде, ко тебе посла у Турке? Ти иде по Петербургу, иде по Бечу, пак оде у Турке... Зар ниси имао кога послати и заваравати Турке, већ сам собом да идеш?“ Проту је љутња Вождова дубоко заболела: „Боже мој, како је Карађорђе могао помислити да би ја узео од Турака 400 дуката, и да њему не би казао! И саме сузе залише – да не мога се ракије напити” – (коју му је Карађорђе понудио из своје “мале чутурице”). На Протино правдање како „сад су мене код вас одали, да сам од Турака новце узео и да ми одсад ни ти ни други као невери веровати као досад нећете. Зато ми је жао, зато сам сада у овом магновенију збуњен и смућен, од мене ништа засад не гледајте, нити могу као досад што радити“. Ганут искреним Протиним речима и увиђавајући пробитачност његове одлуке да, заједно са војводом Стојаном Чупићем оде у Бадовинце „у турску ордију“, како би преговорима и обећањима о лојалности избегао турске нападе по мачванским селима – Карађорђе, и сам јако забринут због нагомилане турске војске на Дрини, видећи га тужног и забринутог због претеће турске опасности, иако љут и срдит, тешио је Проту речима: „ја не кажем да си неверан мени и народу. Но кажем да си (био) луд. Зар ти је мало људи, макар и војвода, да шаљеш, а не ти собом да идеш сам ...“ Примирен Карађорђевој разборитошћу и његовим сагледавањем опасности која га је могла снаћи, Прота простосрдачно и сам признаје: „Видим и ја после, да није са овим од мене паметно било и од Чупића, али пробитачно, јербо смо задржали Турке више од десет дана...“. Историјски је факат да је за то време Карађорђе водио битку са турском румелијском војском на Делиграду, а да су српске одбрамбене снаге на Дрини биле далеко несразмерно слабије од бројних ефектива турске босанске војске, што се – убрзо после оваквог Протиног разговора са Карађорђем – јасно видело у боју на Мишару. У сваком случају честитост Протина и истинољубље, и Карађорђева добра промишљеност и људска увиђавност манифестовала су патриотизам и родољубље ова два врхунска великана Српског устанка. Пријатељство међу њима задржало је дотадашње међусобно поверење и присну сарадњу на пословима опстанка и учвршћења устаничке Србије.

Прота Матија и Карађорђе су остали и даље у добрим узајамним везама, указујући не само поверење и међусобно уважавање, него и про-

дубљену сарадњу у обостраним напорима да се очува стечена слобода и унапреди ослобођена земља. То се лепо показало и за време бурне Скупштине устаничких старешина у Београду 1811. године, када је Прота Матија остао уз Карађорђа. Њихова самосвест у раду на општем добру народа и обновљене српске државе, дубоко усађене у души и карактеру њих обојице одржала се до последњег дана слободне Србије, а њихово међусобно уважавање и поштовање чак је ојачано и после слома Устанка 1813. године.

За Протин однос према Карађорђу, у данима опште народне несреће, и покороној земљи и међу избеглицама-емигрантима у Аустрији, карактеристичан је не само за њих двојицу, Проту и Карађорђа, већ и за само сагледавање народне судбине и психолошке студије, значајан је, као сведочење и записани податак, што је Прота написао о Карађорђу приликом његове посете и виђења у манастиру Фенеку.

Крај слободне устаничке Србије почетком јесени 1813. године био је очекиван после склапања Букурешког уговора, изласка Русије из рата са Турском и неуспеха српско-турских преговора у Нишу и Шумли (Шумену), али не и без извесне наде у какво-такво поравнање о политичким условима мирног повратка турске власти. Исход је, међутим, испао у сасвим другачијој стварности коју ни најпесимистичкије мисли нису могле предвидети. Одбрана на Морави није одолела као у лето 1809. године, а то је изазвало општу пометњу, страх од турске освете јер се (од турских убачених шпијуна међу српско становништво) знало да је Султан потписао „катил“ ферман о истребљењу Срба, односно, познато је у историографији, оглашен цихад – свети рат. Бројна бежанија, емиграција, захватила је највећи део Србије, којој није одолео ни сам Карађорђе, а убрзо ни Прота Матија потресен до дна душе призорима и гласовима којима је и сам био очевидац и сведок: „Видим и димом запаљени селски кућа; једни од Шапца а други од Београда у небо се састају, у ведру дану облак начинили, и на свакога Србина који чује и види канда га у срце ударају, или сам у огњу гори. Сан ми дође, о витијо, слушај и гледај и опиши ако можеш ондање грозно позорје народа српскога! ... Од Мораве до Колубаре ... Што није могло уграбити преко Саве, то је побегло у планине, а села и куће празне остале и горе у ватри...“.

Прота о трагедији коју доживљава устаничка Србија, потресен тешким болом за пропалом слободом, а поносан у свом патриотизму и родољубљу, истинољубив и поштено частан, исказује прибрано и одмерено своје мишљење о крају Устанка и Карађорђевог напуштању Србије: „Испитуј виновника, а не осуждавај само Чернога Георгија“.

Прота је и сам имао прилике да, убрзо види Карађорђа у избеглиштву, у манастиру Фенеку и да опише атмосферу у којој је затекао Карађорђа и неке друге српске старешине. Исказујући у само једној реченици своју мисао пропасти Србије, Прота је уствари, у овој исказао и суд о самом себи, односно о свом учешћу у Устанку као један од ближих сарадника Карађорђа. Епилог виђења у изгнанству, устаничке сарадње и службеничких и личних односа, као и мишљење и оцене Карађорђево личности. Прота Матија је сликовито и потресно, језгровито и верно описао управо походећи Карађорђа у Фенеку. Он пише, говорећи о психофизичком стању вождовом и његовим рефлексима узрока слома и велике катастрофе која је снашла и довела становништво Србије, српски народ 1813. године до ивице физичког и биолошког уништења. Опис заслужује, као једно од најаутентичнијих и најобјективнијих личних казивања, да као историјски документ прворазредне вредности буде донет у нешто ширем изводу, јер извор говори истовремено и о односу Проте према Карађорђу.

„На вечери напи један од калуђера: “У здравље Врховног војводе господара Ђорђа Петровића, коменданта сербскога” – и он сиромом бризну плакати и сузама лице му се обли. Дај ми сад – наставља Прота – онога јунака и иноверца, кога се ништа не каса као нас, да се држи и не заплаче, ако има и камено срце. Сва се вечера у плачевно позорје обрати... Одемо у собу где се кафа пије... Сиромом Врховни Војд све једнако јецајући и држећи руку на очима, на столици седи. Ја управо да кажем од плача једва сам проговорио за утешити Војду, и рекнем му: „Господару, није фајде плакати, но узми пасош, иди у Брисел где се чује /руски цар/ Александар и кажи му ... да ... мој народ он од турскога зулума избави...“.

Карађорђе, и по савету протеземунског пристао да иде у Брисел, где се мислило да заседава савет монарха победиоца Наполеона, уз захтев да и Прота – пошто смести своју породицу – пође заједно са њим. Но ова замисао Карађорђево и Протина није се остварила, пошто су аустријске власти одвеле Карађорђа у интернацију. Тако су се две велике, од највећих српских старешина у устанку, 1804-1813, коначно *невољно* растали оставши и без домова и без (задуго) међусобног виђења. Прота Матија је искрено а болно ожалио несрећну судбину Војде Првог српског устанка и као човека и пријатеља, и као персонификацију трагичне судбине српског народа по слому Устанка 1813. године.

На крају може се казати да је Карађорђе веома ценио ум, карактер и огромно и разноврсно залагање Протино у Устанку – и називао га са признањем, и од милоште, „Чича Прото“, а Прота Матија је, са пуно

поштовања и дубоке оданости, Карађорђа увек титулисао речима господару, или као врховног војда.

Извори и литература:

- *Проти Матије Ненадовић*, Целокупна дела, Библиотека: Српски писци у редакцији Владимира Ђоровића, Београд, 1928, LXIV, 265
- Прота Матија Ненадовић: *Дејанија отијраја војске серпске Главне команде ваљевске противу непријатеља од 1. августа до 11. нојемврија 1811*. Приредио Милорад Радевић, Београд, 1980, стр. 1-50.
- *Голубица с цвешом...*, V, Београд, 1841.
- Прота Матија Ненадовић: *Протокол писма о ратиовању крај Дрине 1811, 1812. и 1813. год.* Издао Љ. П. Ненадовић, Београд 1961.
- *Деловодни протокол Карађорђа Петровића*, Београд, 1848.
- *Проти Матије Ненадовић, актиа и писма*. Приредио Велибор Берко Савић, Дечје новине, Горњи Милановац, 1984, 740.
- *Проти Матије Ненадовић и његово доба*, Зборник радова са Научног скупа..., САНУ, Београд, 1985, IX, 486.
- Владимир Стојанчевић: *Протини Мемоари у светлости историјских догађаја*. Прота Матија Ненадовић, Мемоари (Библиотека: Српска књижевност у сто књига), Нови Сад - Београд, 1961, стр. 23-39
- Владимир Стојанчевић: *Србија, земља и људи у делу Проте Матије за време Првог српског устанка*. Прота Матија Ненадовић и његово доба..., САНУ, Београд, 1985, стр. 83-95
- Владимир Стојанчевић: *О личностима и смислу Првог српског устанка*, Војноисторијски Гласник, 1-2, Београд, 1993, стр. 17-24
- Владимир Стојанчевић: *Учешће ваљевске војске у одбрани Дринског фронта 1811*, „Гласник“ бр. 30, МИАВ, Ваљево, 1996, стр. 43-47

Резиме

Међусобни односи, два великана Српског устанка, Проте Матије Ненадовића и војда Карађорђа Петровића, били су крајње увиђавни. Анализа њихових међусобних односа дата је за период 1804-1813, када су тесно сарађивали на подизању устанка, очувању стечене слободе и унапређењу ослобођене земље. Карађорђа је красила промишљеност и увиђавност, а Проту честитост и искреност. Однос Карађорђа према Проти био је пун поштовања. Ословљавао га је са „оче Прото“ или „чича Прото“. Прота је Карађорђа титулисао са „господару“ или „велики Војду“. Сви неспоразуми и несугласице, у њиховим међусобним односима, били су у сенци њиховог патриотизма и родољубља.

Summary

The relationship between two magnates of the First Serbian Uprising, Prota Matija Nenadovic and Karadorđe, was most discerning. The analysis of their interrelation is given for the period of 1804–1813, when they closely cooperated on the organization of the Uprising, preservation of obtained freedom and improvement of liberated country. Karadorđe was methodical and discerning while Prota had an honest and sincere personality. The Karadorđe highly revered Prota. He would address him with „father Prota“ or „uncle Prota“. Prota titled Karadorđe with „master“ or „the great Vožd“. All of their misunderstandings and piques were out shadowed by their great patriotism and nationalism.